

BİR OSMANLI DEVLET ADAMININ YARATMAYA ÇALIŞTIĞI TİCARİ AĞ: ÖKÜZ MEHMED PAŞAVAKFİYESİ VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK*

Özet

Araştırmamızda; 17. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde valilik, kaptan-ı deryalık, vezir-i azâmlık, görevlerinde bulunmuş bir Osmanlı devlet adamının yaptırdığı bir vakfiyenin içeriği, vakf ettiği gayrimenkuller ve ticarî yatırımlar Akdeniz ticareti çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu vakfiye pek çok örneklerinde olduğu gibi; her şeyini devlete borçlu bir bürokratin, ölümünden sonra sahip olduğu zenginliğin bir kısmını aile bireylerine bırakma çabasının yanında, bina ettirdiği ticarî yapılar ve bu yapılarda gerçekleşecek ticaret sayesinde kazanç yaratma çabasının da bir örneğini oluşturmaktadır. Ege ve Akdeniz'deki mevcut ticarî ağa uyumlu ve paralel bir şekilde oluşturulmaya çalışılan bu girişim, vakıf yoluyla tesis edilmeye çalışılmıştır. İnşa edilen mekânların incelenmesi sonucu, bu yapıların yapım yerlerinin hiç de tesadüfî olmadığı görülmüştür. İstanbul-Mısır arasında gerçekleşen deniz ticareti ve ulaşımının durak noktaları olarak yorumladığımız bu yerler ve buralarda inşa edilen mekânlar tebliğimizin konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı, Öküz Mehmed Paşa, Kuşadası, Mısır, Halep, Kudüs, Maraş, Ulukışla, Bozcada, Sakız Adası.

AN OTTOMAN STATESMAN'S ATTEMPT OF CREATING A COMMERCIAL NETWORK: ÖKÜZ MEHMED PASHAS WAKF AND REFLECTIONS ON IT

Asst. Prof. Dr. Bülent ÇELİK*

Abstract

In this study, content, dedicated estates and commercial investments of a *wakf* foundation charter, which was donated by an Ottoman statesman who had occupied the posts of governership, chief admiralty (*kaptan-ı deryalık*) and grand viziership, will be tried to be evaluated with in the context of Mediterranean trade. Like the man other examples of its kind, this *wakf* foundation charter too, was an example of the effort of a bureaucrat, who owed everything he possessed to the state, for

* Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü AYDIN.
bcelik@adu.edu.tr

bequeathing some of his assets to his family members as well as generating income thanks to these commercial buildings he dedicated and commerce that would take place in them. Composed to be compatible and parallel to the existing commercial network in Aegean and Mediterranean, this enterprise tried to be established in the way of establishing *vaqf*. An inquiry of the built facilities would reveal that these edifices were not built on a random pattern. Evaluated as the stations of naval commerce and transport that took place between İstanbul and Egypt, these places and built facilities will be the subject of this study.

Keywords: Waqf, Ottoman, Okuz Mehmed Pasha, Kuşadası, Egypt, Aleppo, Jarusalem, Maraş, Ulukışla, Tenedos , Chios.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak ve gayrimenkullerin çoğu ne feodal ne de özel mülk olarak nitelenebilir. Devletin kontrolü ve denetiminde ve mirî olarak adlandırılan bu özellikteki topraklar tüm toprakların çok büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı. Ancak zamanla bu türden toprak ya da gayrimenkullerden padişahın onayıyla özel mülkler ve vakıflar doğdu. Vakıflar geliri sürekli bir biçimde vakfedenin vakıf senedi ya da vakfiyede tanımını yaptığı, yoksulların durumlarının rahatlatılması ya da caminin bakımı gibi, bir hayır amacına tahsis edilmiş, içinde dini özellikler barındıran kurumlardı. Hanefi hukukçular vakfi “sadaka” olarak sınıflayıp onu nafaka ve zekât kurumlarıyla ilişkilendiriyorlardı. Sadakanın görevi muhtaçları desteklemektir. Yoksul, vakıftan yararlanan kişi demektir. Aileler muhtaç bireyleri zekât yoluyla desteklerken, özellikle büyük camilere ait olan aşevleri, yoksulları doyurarak çok önemli bir sosyal yardımlaşma örneği vermişlerdir.

İslâm hukuku, vakfın İslâm'ı destekleyen her türlü amaç için kurulabilmesine izin vermiştir. Hukukçular özellikle cami, çeşme, han, yol ve köprülerin bağışlanması, mezarlıkların yapılması, yolcu, gazi ve yoksulların desteklenmesi gibi kalemler sayarlar. Bunlar Müslüman ibadetinin sürdürülebilmesini güvence altına alıyordu¹. Balkanlar'dan Yemen'e uzanan Osmanlı topraklarında Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi'nin bulgularına göre, 1546 yılında yalnız İstanbul'da 2515 vakıf bulunuyordu. 1718 ve 1800 yılları arasında Halep'te toplam 687 vakıf kurulmuştu².

Vakfın sadece bir türü İslâm'a ya da Müslüman topluma doğrudan fayda sağlamıyordu. Bu tip vakıf, aile vakfıdır. Tipik bir aile vakfında kurucu, vakfedilen gelirin önce kendisine ve daha sonra ebediyen soyundan gelenlere gitmesini şart koşar. Aile vakıfları, kurucusunun vakıftan yararlanmak üzere kendi soyundan gelen kişileri seçmesi ile ortaya çıkan vakıf türüdür. Bu tür aile vakıfları bir vakfın “sadaka” şeklindeki temel tanımıyla çelişir. Çünkü zengin torunlar da fakir olanları kadar bu kuruluşların gelirlerinden yararlanmaya yetkilidirler ama bu durum hukukçuların onları meşru saymalarına mani olmamıştır. Bu tür vakıflar kurmanın

¹ Colin İmber, *Şeriattan Kanuna. Ebusuud ve Osmanlı'da İslâmi Hukuk*. Çev., Murteza Bedir, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004, s. 149-150.

² Murat Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması Sonuç Raporları içinde*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2005, s.21.

yoksulların yararlanacağı vakıflar kurmayı teşvik edeceğinden hareketle bu tür vakıflar da meşru kabul edilmiştir. Ama bir aile vakfı kurmanın geleneksel amacının yoksullarla ilgisi yoktur. Aksine amaç mirasla ilgili kuralları aşmaktır. Hanefi hukukunda bir kişi malının ancak üçte birini vasiyet edebilirdi. Geriye kalan üçte ikiyi şeriat, mirasçılar arasında belirlenmiş oranlarla paylaşırdı³. Özellikle zengin Osmanlı memurları klâsik dönem boyunca tam anlamıyla mülkiyet hakkına sahip olamamış, öldükten sonra veya sağken müsadere tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Devlet müsadereci ancak 1830’larda Tanzimat reformları ile sona ermiştir. O zamana dek üst düzey yöneticiler mülklerini, devletin kendilerine ayırmış olduğu ve onların da bundan yararlandıkları zenginlikleri ancak vakfa dönüştürerek koruyabilirdi. Bir mülkün Allahın mülküne dönüştürülebilmesi için olmazsa olmaz şart ise, o mülkün bu dönüşümden önce tartışmasız bir biçimde özel mülk statüsünde olmasıydı.

Pek çok üst düzey Osmanlı bürokratinin da bu türden vakıfları olduğu bilinmektedir. Özellikle siyasi nüfuzunu kullanarak ticarete, para kazanmaya yönelik girişimlerde bulunan Osmanlı devlet adamları 15. yüzyıl’dan beri bu tür işlerin içindeydiler. Örneğin II. Murad ve II. Mehmed’in vezir-i azamlığında bulunan Çandarlı Halil Paşa’nın İstanbul’un fethi sonrasında padişah’ın emriyle öldürülmesi ile büyük bir serveti ortaya çıkmıştı. Bütün bu servetin devlet hazinesine alındığını biliyoruz⁴. Yine I. Süleyman’ın vezir-i azamı Rüstem Paşa da çok başarılı bir işadandı. 17. yüzyıl ortalarında 1653 ve 1654’te vezir-i azamlık yapan Derviş Mehmed Paşa da olağandışı servete sahip bir diğer devlet adamıydı. Bu serveti, büyük ölçüde, yüksek bir makamda bulunmasının olanaklarını ticaret, tarım ve borç para vererek edinmişti⁵. Yönetici sınıf mensuplarının ölünce mallarının müsadere edilmesi ve mirasçılara bir şey kalmadan terekenin devlet hazinesine alınması Osmanlı Devleti’nde aile vakıfları, zürri vakıflar ya da evlatlık vakıflar adı verilen bu uygulamanın yaygınlık kazanmasına yol açmıştır. Özellikle üst düzey devlet

³Colin İmber , *A.g.e.* s.151.

⁴Kritovulos, *İstanbul’un Fethi*. Türkçesi: Karolidi. Çev. ve Notlar: Muzaffer Gökman, İstanbul, Kapı Yayınları, 2013, s. 76.

⁵Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde. Editör Halil İncelik-Donald Quataert. c. 2, 1600-1914. Çev., Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s. 671.

adamları hukuki mirasçılarının geleceklerini garanti altına almak adına sağlıklarında aile vakıfları kurma yoluna gitmişlerdi⁶.

Konumuz olan vakfiyedeki gibi emlak vakıfları ise daha basit bir şekilde vakfedilmekteydi. Bu vakıfların gelirleri; dükkân, hamam, kervansaray gibi şehir merkezlerindeki kira geliri getiren yapılardan ve kırsal alandaki ekilebilir arazilerden elde edilirdi⁷. Zengin şehirliler ve özellikle de devlet görevlileri sık sık dükkân, hamam, çarşı ve kervansaray gibi mülkler bağışlardı. Vakıflara ait dükkânlar, varislerine de geçmek üzere zanaatkârlara icara verilirdi⁸. Bu gayrimenkullerin resmi görevleri sırasında edinildiklerine hiç şüphe yoktur⁹.

Mehmed Paşa Kimdir?

İstanbul Karagümruk'te 1550 yılında doğan ve babası Kara Ali adında bir öküz nalbandı olduğundan "öküz", ayrıca esmerliğinden dolayı "kara", Mısır'daki asi memlukları tepelemesi nedeniyle "kulkıran", Sultan I. Ahmed'in kızı Gevherhan Sultan ile evlendiği için de "damat" olarak anılan Mehmed Paşa, muhtemelen Ulukışla taraflarından İstanbul'a, Aksaray ve civarına yerleştirilen ailelerden birine mensuptur. 1567 yılında Enderun'a alınmış, 1607'de vezir olarak Mısır Valiliğine getirilmiş, Kahire'de imar işlerini düzenlemiş, halka oldukça ağır gelen *talbe*, *külfe* ve *keşufiye* adlı vergileri kaldırmıştır. Bu uygulama Mısır'daki re'aya ve urbanı sevindiren bir gelişme olmuş, ancak askeri gruplardan gönüllü, tüfekçi ve çerkes bölüklerinin pek hoşlarına gitmemişti. Mehmed Paşa bunun üzerine ortaya çıkan ayaklanmayı bastırdığı gibi, Celâlî Kalenderoğluna karşı Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'yı Mısır askerleri ile desteklemiştir. Murad Paşa ile Mısır'da bulunan askeri gruplar üzerinde görüş ayrılıkları olmuşa benzemektedir. Çünkü bu gruplar Murad Paşa'dan aldıkları hükümlerle Mısır'da tekrar zorbalığa başladıklarında da onlarla

⁶Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. XII, Sa. 1-2, 2008, s. 413, Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsadere İlişkisi. Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı" *Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Ottoman Studies XII*, İstanbul, 1992, s. 400, Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf" *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1986, c. XIII, s.153-154.

⁷Çizakça, A.g.e., s.26.

⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çev., Elif Kılıç, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s.150.

⁹Bkz. Yüksel A.g.e.

yine mücadeleden çekinmemiştir. 1608 yılında bu grupları iyice kontrolü altına almış, bu mücadele kendisine kulkıran lakabını kazandırmıştır. Daha sonra İstanbul'a çağrılmış, Gevherhân Sultanla evlenerek saraya damat olmuş ve Kaptan-ı Derya görevine getirilmiştir. Bu görevde iki yıl boyunca hizmette bulunmuştur. İki defa deniz seferi düzenlemiş, ilkinde 30 kadirga ile 1612'de Suriye sahillerinde, ikincisinde, 1613'de Rodos, Sakız, Sisam Adaları'nda faaliyette bulunmuş, Kıbrıs, Trablusşam, Sayda ve Beyrut civarlarında Osmanlı sahillerinin güvenliğini sağlamıştır. Mehmed Paşa'nın kaptanlık görevi, muhtemelen İstanbul'a dönüş sırasında donanmadan ayrılan on kadirganın Sisam yakınlarında Floransa gemilerine mağlûp olması sebebiyle kendisinden alınıp Halil Paşa'ya verildiyse de onun ikinci vezirliğini koruduğu anlaşılmaktadır. 1614 ve 1619 yıllarında iki defa sadrazamlığa getirilmiş, bu makamda iken İran ile yapılan savaşlarda seferde yer almak dâhil, görev almıştır. 1619 yılında Güzelce Ali Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş, padişah II. Osman'ın Ali Paşa tarafını tutması nedeni ile tekrar azl edilerek Halep valiliğine yollanmıştır. Yerine getirilen Ali Paşa eski sadrazam Mehmed Paşa'nın mallarını müsadere ettirdi. Bu göreve giderken 30000 altın vermeye mecbur bırakılmış, mallarına ve tüm parasına daha sonra el konulmuştur. Kaynaklarda bu görevi sırasında büyük maddî sıkıntılar çektiği, hasta olarak geçirdiği bir buçuk yıllık Halep beylerbeyliği sırasında iki defadan çok beylerbeyi divanına çıkamadığı gibi, bayram yemeklerine de katılamadığı belirtilmektedir. Görevlerini yürütmede muhassıl-ı emvâl olarak Halep'te bulunan tarihçi Hasanbeyzâde Ahmed Paşa ve kethüdâsı kendisine yardımcı oldu. Fakir bir halde 1622'de Halep'te ölecek kale surları dışındaki yüksek bir dağın üzerinde merhum Şeyh Ebubekir tekkesinde kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir. Ali ve Ayşe adlarında iki çocuğu bulunan Mehmed Paşa, Osmanlı tarihinin en buhranlı dönemlerinden birinde önemli görevler üstlenmiştir. Vakfiyesinden de anlaşılacağı üzere; Karagümrük, Ulukışla (Niğde), Çatalca, Çanakkale, Kuşadası, Sakız ve Mısır olmak üzere görev yaptığı, uğradığı hemen her yerde sivil, dinî ve askerî pek çok inşaat ve tamir işleri yaptırmıştır. Kaynaklarda Paşa'nın yokluk içinde vefat ettiği belirtilse de vakf ettiği mülklerin fazlalığı bu konuda bir şüphe yaratmaktadır¹⁰.

¹⁰Mehmed Paşa'nın hayatı ve icraatları hakkında yukarıdaki bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*. c. III, 2. Kısım, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2003, s.370, İsmail Hami Danişmend, *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul, Türkiye Yayınevi, 1971, s.186, Mahmut Ak,

Mehmed Paşa Vakfiyesi'nin Sınırları

Yukarıda siyasi hayatını çok kısa olarak verdiğimiz bu devlet adamının kurduğu ve bu yazının ana kaynağını oluşturan vakfiye ile ilk tanışmamız çok uzun yıllar önce 1993 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü son sınıf öğrencisi iken olmuştu. Bu vakfiyeyi Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde küçük bir fonun içindeki vakfiye defterlerinin içinden seçmiştim. Tapu Kadastro Arşivi genellikle Tapu Tahrir Defterleri konusunda yapılan çalışmaların kayıtlarını barındıran bir arşiv olduğu için bu vakfiyelerle karşılaştığımda oldukça şaşırmıştım. Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde olması gereken Öküz Mehmed Paşa Vakfiyesi; Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivi'nde Vakf-ı Cedid kataloğunda, Yeni 18, Eski 2182/2228 numara ile kayıtlı ve boyutları 25, 14, 2.5 cm olup, üzeri deri ciltle kaplı durumdaydı. Ön kapağına *Vakf-ı Öküz Mehmed Paşa mim* ibaresi konmuş olup 92 varaktan ibaretti. En son sayfada 3 adet zeyl olup, her sayfa genellikle 15 satırlık düzgün bir rik'a yazıyla yazılmıştı. Metinde pek sık olmamakla beraber anlatılan konuyla ilgili olarak Arapça nesir ve Farsça şiir beyitlerine rastlanmaktadır. Yazı yazılan kâğıt kalın mumlu cins kâğıt olup yazıda bazı özel yer ve kişi adları ile bazı hadislerin yazımında kırmızı, diğer yerlerde siyah mürekkep kullanılmıştır.

Hicri Zilhicce 1028/Miladi Kasım 1619 yılında yazılan bu vakfiyede İstanbul, Sakız, Çatalca, Sultaniye, Bozcaada, Halep, Maraş, Ulukışla, Kudüs ve Mısır ve Kuşadası'nda bazı semt ve mahallelerde, vakfa gelir sağlayan ev, dükkân, han, hamam, vekâle¹¹, kahvehane, değirmen, masara¹², su kuyusu, saky¹³ler ile mezra ve

“Mehmed Paşa (Damad)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 23, 2003, s. 504-505, Mehmed Süreyya *Sicill-i Osmanî*. İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 1067-1068, Joseph von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*. Fransızcadan çev., Mehmet Atâ, çev. ve özet, Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s.157-164, Mustafa Naîmâ Efendi, *Naîmâ Tarihi*. çev., Zuhuri Danışman, c. 2, İstanbul, 1968, s.723-724.

¹¹Aynı tarikat mensubu kişilerin toplantı ve ibadetlerini yaptıkları, dini metinlerini okudukları yerlere verilen isim. Mehmed Paşa'nın Mevlevî tarikatına mensup olduğu bilinmektedir. Ancak kelime burada kervansaray olarak alınmalıdır. 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle kahve ticareti, Kahire'de bu vekaleler ve onları kontrol eden çeşitli aileler çevresinde yapılmaktaydı Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi. Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. Çev., Alp Tümerkin İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s. 77-78.

arazi ile bunlardan elde edilecek gelirlerin harcanacağı yer ve görevliler belirtilmiştir. Paşa'nın İstanbul Karagümrük semti, Rumeli Çatalca kazası Tavşan obası köyü, Sakız ve Bozcaada, Anadolu'da Yarhisar kazası, Ulukışla, Halep, Maraş ve Mısır'da yaptırdığı çeşitli cami ve mescitleri bulunmaktadır. Bu vakfiyenin tarihi; 2012 yılında Ankara'da T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı Yayın No: 4 olarak ve *Kuyûd'ı Kadîme Arşiv Kataloğu* adıyla Sevgi Işık, Songül Kadioğlu ve Mehmet Yıldırım tarafından hazırlanan eserin içinde yanlışlıkla Zilhicce 1208 olarak geçmektedir. Vakfiyedeki “...mefhûmu üzere arz-ı Arab'da ve Anatoli ve Rumilinde ba'zı mevâzî'de olan evkâf-ı şerîfeleri için tılsım ve zabıta ve kaide-i rabıta olmak üzere müstakil ve kaffe-i şerîfe mestur olmak bâbında emr-i alileri şeref-südürl olmağın” ibareden bu belgenin Paşa'nın resmi görevi sırasında kaleme alınmış olduğunu anlıyoruz.

Vakfa gelir getiren gayrimenkulleri şehirlere göre şu şekilde gösterebiliriz:

İSTANBUL

İstanbul'da Karagümrük semtinde paşanın yaptırdığı cami, Mehmed Paşa'nın bu semt ile olan ilgisini göstermektedir. Kendisinin Karagümrük semtinde doğduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Karagümrük mahallesinde bir cami'-i şerîf.

Karagümrük çarşısında Kazganîzade Defterdar Mehmed Efendi'den temellük edilen kahvehane ki ona bitişik bir çörekçi dükkânı da bulunmaktadır.

Edirne kapısı'nda Hatice Sultan mahallesinde İbrahim Ağa ibn Evliya'dan iştirâ edilen menzil.

Edirne kapısı'nda Emine Hatun bint Hüseyin'den iştirâ edilen menzil.

Edirne kapısı yakınlarında Hoca Muhiddin mahallesinde mülk menzil.

Üsküplü mahallesinde mülk-i menzil.

Karagümrük'te 14 bab avlu odaları, kahvehane ve 5 bab dükkân.

¹² Üzüm, susam, zeytin gibi nebatların sıkıldığı yer. Vakfiye'de bu araç, şeker kamışı sıkılmak için yapılmış mengene olarak tarif edilmiştir.

¹³ İnsan ve hayvanlara su içirmek, sulamak anlamına gelen Arapça kelimedir. *Saky-i ma* su dağıtma anlamına gelen tamlama. Parayla satılan suyun çıktığı kaynak olarak anlaşılmalıdır.

Edirne kapısı yakınlarında Sarmaşık mahallesinde 12 bab oda ki Güllühan hamamı, Edirne Kapısı cami'i vakfı olan menzil, Kepenekçi vakfı olan odalar ve Anahtarcı Mehmed Çelebi mülkü ile mahduttur.

Edirne kapısı yakınlarında Acıçeşme mahallesinde 7 bab oda.

Edirne kapısı yakınlarında Sarmaşık mahallesinde 4 odadan oluşan 2 menzil.

Cibali kapısı dâhilinde Üsküplü mahallesinde 20 bab oda.

Üsküdar kazasına tabi İstavros adlı köyde Halime Hatun bint Sinan'dan iştirâ olunan menzil.

Yine İstavros'da hamam ve hamam yakınlarında 2 menzil.

ÇATALCA

Rumeli'de Çatalca kazası'nda Üzümlü karyesinde bina ettikleri hamam ve 64 bab dükkân, 1 bab mükemmel ekmekçi fırını, 3 bab mükemmel bakkal dükkânı, 1 kahvehane, 1 han. Tavşan obası adlı köyde bir cami'-i latif.

SULTANIYE

Çanakkale'deki Sultaniye kalesi'nde vakf ettikleri çeşmeye ait 2 bab dükkân. Sultaniye kalesi'nde deniz kenarında kahvehane, 1 oda, 1 menzil, deniz yakınlarında merdivenle çıkılan bir bab oda.

Diğer kahvehane ki kasaba yakınlarındadır ve buna bitişik 1 berber ve 1 bakkal dükkânı.

Şehriban bint İsmail adlı hatundan iştirâ edilen mülk-i menzil.

Topçular bölükbaşısı Hüseyin bin Ali'den iştirâ olunan mülk.

Amine bint Abdullah adlı hatundan iştirâ olunan kahvehane.

BOZCAADA

Çeşme yakınlarında Karcı El-hac Mustafa b. Zeynelabidin'den temellük edilen bir bab dükkân.

SAKIZ

Nefs-i Sakız'da inşa ettirmiş olduğu camiye bitişik 2 adet menzil. Bu camiye 40000 akçe sarf olunduğu yazılmaktadır.

Sakız kalesi'nde Azap kapısı yakınlarında bulunan mülk-i menzil.

MARAŞ

Maraş kadılığında Bazarak nahiyesinde Osman Dede karyesinde binâ edilen bir cami-i şerife gelir amacıyla;

Kariye-i mezbure yakınlarında Aksu üzerinde vaki Karaca Davud denilen mevkide iki göz değirmen, bu değirmenin aşağı ve yukarısında ikişer değirmen.

Aynı köyde bir çiftlik ki bu değirmen ve çiftlik gelirlerinden cami' imam, hatip, müezzin kayyum ve hademelerine değişik oranlarda ayrılmıştı.

ULUKIŞLA

Ulukışla'daki kervansaray Mehmed Paşa'nın ikinci sadareti sırasında muhtemelen 1619 yılında, İran üzerine açılacak seferlerde askerlerin barınmasını, dinlenmesini sağlayacak, ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikte bir kışla-kervansaray biçiminde inşa ettirilmiş bir yapıdır. Ayrıca seçilen bu yer çok stratejik bir noktadaydı. Bir taraftan Konya Karapınar (Sultaniye)-Ereğli menziline, diğer taraftan Nevşehir-Aksaray ve Kayseri (İncesu)-Niğde menzillerinin birleştiği önemli bir kavşakta inşa ettirilmişti¹⁴. Buradaki bazı arazi Paşa tarafından vakfedilmiştir. Evâ'il Zilkade 1027/Ekim sonları 1618'de Sultan I. Ahmed tarafından buradaki bütün arazi, mezzalar, dağ ve ürünler, meyve bahçeleri, nehirler, örfi ve şer'î vergiler Paşa'ya temlik edilmiştir. Ulukışla köyü-vakfiye'de kariye (köy) olarak yazılmıştır ve ona bağlı Balık, Çudak ve Tatil(?) adlı mezzalar Paşa'nın mülkü olarak kaydedilmişti. Ulukışla'da bir han, sayısı belirtilmemiş bezzaz dükkânları (suk halinde), kargir bir hamam, misafirhane, fırın ve kahvehane inşa ettirilmişti. Buradan elde edilen gelir inşa edilen cami, han ve suk'un giderleri için harcanacaktı. Kâtip Çelebi ünlü eseri Cihannümâ'da bu han hakkında "...Kaza-i Şücâüddin: Birkaç pare karyeden ibaret ismi Ulukışla'dır. Şâhrâh-ı Konya ve Şam üzeri Ulukışla dedikleri mahalde Öküz Mehmet Paşa bir dûr-ı sahraya müşerref bir tepe yamacında bir mükellef han ve cami ve sük bina ettirüb Karapınar ile Çifte Han arasındaki menzildir" bilgisi vardır. 1632'de hac yolculuğu sırasında Ulukışla'ya uğrayan Edirneli alim Abdurrahman Hibrî Efendi, izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: "...Ulukışla nâm karye ki Ereğli ile mabeyni on saattir, nuzül olundu. Bunda Mehmed Paşa'nın bir ala kargir çifte hanı ve tabakhaneleri vardır. Bir cami binasına dahi mübaşeret idüb lakin itmamına muvaffak olmamıştır". Bu tarihte öyle

¹⁴Gönül Güreşsever, *Anadolu'da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1975, s.218.

anlaşıyor ki daha cami inşaatı bitirilmemişti¹⁵. Yine Yarhisar kazasında Akbüyük(?) adlı köyde bir cami inşa ettirdiğine dair vakfiyede bir kayıt bulunmaktadır. Bugün Yarhisar adıyla pek çok yerleşim birimi olduğundan hangi ile bağlı birim kastediliyor bilemiyoruz. Vakfiye’de bahsedilen Yarhisar’ın Bursa veya Niğde illerine bağlı Yarhisar köyleri olabileceği kanaatindeyim.

HALEP

Şebiha’da(?) Gürcücü mahallesinde bina ettiği mescit-i şerifin mühimmatı için Halep’te Üzengiciler sukunda 9 bab dükkân.

Suk-ı Nasara’da 42 bab dükkân.

Neccarlar sukunda 24 bab dükkân.

Gazel(?)sukunda 25 bab dükkân.

Kale altında bina ettiği 2 hamam ve aynı yerde 6 bab dükkân.

Bab-ı Yenkusa(?)dışında 11 bab dükkân.

Küçük Pazar denilen pazarda 16 bab dükkân ki toplam 133 dükkân.

KUDÜS

Kudüs’te Beyt-i Cibril nahiyesi’nde ayrıca bir bahçe vakf edilmiştir. Bu bahçenin örfî ve şer’î vergileri vakfa gelir olarak kayıtlıdır.

Nahiye-i Beyt-i Cibril’de han, cüneyne¹⁶ ve cami-i şerif.

MISIR

Vakfiyenin en fazla gayrimenkul ve diğer vakf edilmiş gelir kaynakları bu coğrafyadadır.

Bender Süveyş’de (Süveyş limanı) cami-i şerif, iki ayrı vekale¹⁷ ve bu vekale ile aynı yerde Şeyh Muhammed Ebu’l Ceyş adına yaptırılmış bir zaviye, 11 ayrı menzil, Ramazan miskin adıyla bilinen kahvehane.

¹⁵R. Eser Gültekin, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*. Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.39.

¹⁶Sözlük anlamı küçük cennet olan bu kelimenin küçük bahçe ya da park olduğunu sanıyoruz.

¹⁷16 karieli (Karie; Okuyan kadınlara ayrılmış özel oda demektir. Okunan metinler dini nitelikte olmalıdır) ve 15 odalıdır. Bir başka vekale de Reşidî Kasım Reis bin Mehmed olarak bilinen vekaletir ki 5 mahzen, 6 oda ve 5 dükkân’dan oluşmuştur.

Bender Reşid'de vekale¹⁸, han¹⁹ ve mescid. Bender Reşid'deki bu han o diyarda Havs(?) olarak adlandırılmakta olup deniz tarafına duvar çekilmiştir. Üst tarafında oda bulunmaktadır.

Nahiye-i Circa/Cerca(?)'da mektep, musalla, havuz, sebil ve saky.

Nahiye-i Ebu Tic'de arazi.

Menufiye'de su dolabı ki ziraat olunan araziye sulamak için ahşaptan yapılmış 10 adet saky'e sahiptir. "Ziraat olunan araziye suvarmak için ahşaptan terkiib olunmuş on adet saky'e müştemeldir" açıklamasıyla vakfiyede kayıtlıdır. Buradaki kuyular ve masara ile buna ait küp biçiminde alet, avadan, leğen, tencere, kepçe, kevgir ve süzak gibi eşyaları koymak için yapılmış yapı ile değirmen ki ahşap kaide üzerinde dönen haceri (taşı) ile arpa, dolap vb. konulan eve bitişiktir.

İskenderiye'de cezire-i Hazera? yakınlarında han²⁰ ve 35 parça arazi.

Rahmaniye'de yağmur suyunun dolduğu ve ağızlarında ahşaptan yapılmış 11 adet saky'nin olduğu su dolabı ve şekerkamışı sıkamak için masara.

Kahire'de Beyne's-suverin'de 2 adet menzil, 7 dükkân, 400 paralık suyun iştirâ olduğu saky ve mihran²¹.

Nahiye-i Zâtü'l-Kum(?)'da arazi.

¹⁸Mehmed Paşa'nın inşa ettirdiği bu vekale hakkında vakfiyede 51. sayfada ayrıntılı bilgi verilmiştir. Vekale Nil nehri kıyısındadır. Temeli yontulmuş taşla inşa edilmiştir. Alt katında mahzenleri olan vekaleye bitişik olarak bir mescid, dükkânlar ve bir kahvehane bulunmaktadır. Dükkânlarda Mısır zahire ve pirinci satılmaktadır. "Bender Reşidde bina olunan vekaledir ki sahil-i Nil-i mübareke düşmüştür. Arzi yontulmuş taş ile döşelidir. Çâr-ı duvar-ı tahtanî mahzenleri, fevkanî kusur-ı âliye ve meyanhanesinde su havzası üstünde mescid-i şerifi müştemeldir. Haricinde dekakin ve kahvehane bina olunmuştur ki onların dahi üstü büyüt-ı tabak-ı âliyedir. Kahvehane mukabilinde yine vakf-ı şerifden bahr-ı Nil civarında pirinç ve gayri zehâir-i Mısıryye bey' için mevzi'i bir saf dekakin vardır." Bu dükkânların yanı sıra bir sıra dükkân daha vardır ki bunlar, Kuyumcular çarşısı denilen yere yakındır. Vekalenin kapısı Doğu yönünde ve Nil tarafındadır. Kapı üzerinde Nil'e nazır bir oda bulunmaktadır. Batı tarafı yola bakmaktadır. Vekalenin diğer kapısı bu yöndedir ve üzerinde çarşıya bakan bir oda bulunmaktadır. Bu yönde de bir dizi dükkân bulunmaktadır ki burada pamuk satışı yapılmaktadır.

¹⁹Havuş olarak isimlendirilen bu han çepeçevre, deniz tarafı dâhil olmak üzere, duvarla çevrilidir. Kible yönü yola, deniz tarafı Ebu Ali oğlu vekalesine, doğu tarafı bir evle bitişiktir.

²⁰İskele, gümrükhane ve Mustafa Paşa hanı yakınlarında kuruludur. İki katlıdır. Üst ve alt katta sayısı belirtilmemiş odaları vardır. Kible tarafı Hisar Ağası Mustafa Ağa'nın küçük vekalesine, güneyi Gümrükhaneye, doğu yönü deniz kenarındaki yola, batı yönü ise çarşıya giden yola bakmaktadır.

²¹Kuraklık ve sıcaklıktan kaynaklanan susuzluk olarak anlamını bulduğumuz bu kelimenin özel anlamını bilemiyoruz.

Nahiye-i İkrîşe'de arazi.

Nefs-i Mısır'da Tuluniye'de Ceziretü'l- Bekir kurbunda Mevlevî zaviyesi yakınlarında 6 odası ve 5 dükkânı bulunan menzil.

Yine vakfiye'de nefis-i Mısır'da haliç'e hâkim bir nokta olduğu belirtilen Beynü'l Suverin hattı kenarında Mevsukiye yakınlarında ve Medrese-i Zeynebiyye semtinde Fahrü'd-dîn b. Ebu'l Ferc Cami'i mukabilinde bir başka mülk menzil.

Bu mülk 2 Zilka'de 1108/11 Ekim 1619 tarihinde Mısır naibi Mustafa Efendi ibn Mehmed imzası ile hazırlanmış bir mülknâme ile edinilmiştir. Bir saky ve bir su mahzenine sahiptir.

Eski Mısır'da Nil nehri kıyısındaki tekke yakınlarında kahvehane. Kahvehanenin ayrıca depo olarak kullanılan bir anbarı da mevcuttur.

Ayrıca İskenderiye, Ebu Tic, Zatü'l-Kum(?), Nahiye-i Betürs(?) ve Nahiye-i Bahire'de kayıtlı 8 ayrı arazi kaydı bulunmaktadır. Betürs(?)'de 4782, Bahire'de 3509 meyve ağacı fidanı dikilidir. Ayrıca bazılarında pirinç ziraatı de yapılmaktadır. Pirinç çok su isteyen bir nebat olduğundan bu işlem için açılan pek çok su kuyusu bulunmaktadır. Örneğin El-Asârü's-sevaki adlı mevkideki vakfa ait arazide 30 adet su kuyusu ve saky bulunmaktadır. “...ve arazi-i mezkurede yağmur suyu ile dolan otuz aded kuyular ve sakylar ki pirinç ve gayri emtia, ziraat olunan araziyi iskâ' için tertip olunmuştur. Cümlesi vakf-ı salifü'z-zikrin mülkü olup bazı kendüler inşâ etmekle ve bazı hüccec-i şer'iyye ile silk-i mülklerinde muntazım olup mecmû'ı vakf-ı mezbureye dahildir.”

KUŞADASI

Öküz Mehmed Paşa kervansarayı Kuşadası ekonomisinin tarihsel gelişimi açısından, 17. yüzyıl başlarında ticari etkinliğinin merkeziydi²². Paşanın 1618 yılında bina ettirdiği ve bugün onun adıyla anılan kervansaray Kuşadası'nın en merkezi yerindedir. Kuyulu Ersoy inşaat malzemesi olarak düzgün kesme taş, moloz taş, tuğla ve mermer kullanıldığını, yapının dış cephelerinin alt katta masif, üst katta ise pencerelerle hareketlendirildiğini belirtmektedir²³. Yine kervansarayı tanıtan Çobanoğlu; ilk katta 27, ikinci katta ise 29 oda bulunduğunu, dikdörtgen planlı

²² İnci Kuyulu Ersoy, “Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı'nın Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirileri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179.

²³ İnci Kuyulu Ersoy, A.g.e., s.180.

yapının kuzeyde limana ve doğuda çarşıya açılan iki kapılı olup iki katlı olarak düzenlenmiş olduğunu yazar. Birinci katta yirmi yedi, ikinci katta yirmi dokuz oda vardır. Avlunun iki köşesinde yer alan merdivenlerle üst kata ulaşılmaktadır²⁴. İki önemli menzil yolunun son bulduğu ki, bu yollar, biri Aydın-Tire'den Selçuk (Ayasuluğ)'a varan, diğeri İzmir'den Selçuk'a ulaşan yoldur, Kuşadası'nda birleşerek hem Batı'ya açılan bir kapıyı hem de önemli bir deniz üssünü meydana getirmektedir. Güreşsever'e göre; böyle bir mevkide ve Ege ve Akdeniz'deki güvenliğin gerçekleşebilmesi, bu üslerin tahkim edilmesini de zorunlu kılmaktaydı. Bu sebeple buradaki kervansaray bir iç kale halinde ve gerektiğinde savunmayı sağlayacak bir tarzda burçlu olarak inşa ettirilmişti.²⁵ Burada konaklayan kervan ve yolcuların can ve mal güvenlikleri ile kervanların konaklama yerlerindeki güvenlik ve istirahatlarının devlet garantisi altında olduğunu simgeleyen eserler olarak gören Cezar, kervansarayların bazılarında muhafız kuvvetlerinin olduğu belirtir.²⁶ Evliyâ Çelebi bu yapıyı şöyle tarif eder: “*Ve kal'a misâl Öküz Mehmed Paşa hayratıdır. Mâ-tekaddem kal'a olmak için binâ olunup ba'dehu hân olmuşdur. Ba'dehu büyük kal'a binâ olunup bu hanı dahi büyük kal'aya muttasıl etmişlerdir. Anın için bu hân-ı azîm içre kal'a gibi burc u bârûtlı ve mazgallı ve top ve tüfengli ve müzeyyen bedenli ve cedîd ve metîn kapulu handır.*”²⁷ Denizden gelecek saldırıları önlemek düşüncesiyle, doğal olarak yapının kuzey-batı ve kuzey doğu köşelerine ayrı bir önem verilmiştir. Kuzey-doğu köşedeki kalkan duvarlarındaki gözetleme pencereleri daha dar ve değişik yönlerde bakar. Yine deniz tarafına bakan kapının daha güvenli korunduğunu kapı arkasındaki sürgü için duvarda bırakılan yuvadan anlıyoruz²⁸.

Sulfî ve ulvî mahzenleri, odaları, değirmenleri, fırını gibi ek yapıları olan bu bina Sultan I. Ahmed zamanında Ramazan 1027/Ağustos-Eylül 1618 yılında verilen temliknameyle Mehmed Paşa'nın adına kayıtlıdır. Bu temliknameye göre Kuşadası'nda vakıf olarak arazi, meralar, dağlar, meyve bahçeleri, nehirler,

²⁴ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Öküz Mehmed Paşa Külliyesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s.26-27.

²⁵ Güreşsever, *A.g.e.*, s.214-215.

²⁶ Mustafa Cezar, “Türk Tarihinde Kervansaray”. *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) kongreye sunulan bildirimler içinde*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1981, c. 2, s.932.

²⁷ Evliyâ Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. Hazırlayanlar Y. Dağlı, S.A. Kahraman, R. Dankoff İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, c. 9, 2005, s.77.

²⁸ Orhan Tunçer, “Kuşadası Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1975, s.125.

yamaçlar, örfî ve şer'î vergiler belirtilmişti. Kuşadası'ndaki gümrük, kahve, kapan, kantar resimleri, beytü'l-mâl-i amme ve hassa, tapu-yı zemin, yave, kaçgun, cürm-ü cinâyet, kul ve cariye müjdegânesi, haraç ve ispenç ile resm-i ağnâm vergileri eskiden Balat ve Çeşme gümrüklerince tahsil edilirken artık Mehmed Paşa vakfına bırakılmıştı. Kuşadası limanı hakkında bilgi veren Yüksel, buranın 17. Yüzyıl başlarında Avrupa gemilerinin büyük miktarda pamuk yükledikleri bir liman olduğunu belirtir. Bir ara Fransızlar gemilerini İzmir'de değil Kuşadası'nda boşaltarak mallarını karayolu ile İzmir'e getirmeyi yeğlerler. Çünkü Fransa konsolos yardımcısı Kuşadası'nın yerel yöneticileri ile anlaşmayı başarmış, gümrük vergi oranlarını düşürmüştür²⁹.

Ayrıca Kuşadası'nda Paşa'ya ait Ayasluğ'da Kadı Ali Efendi bin. Mehmed Efendi'den iştirâ olunan Kadı değirmeni denilen değirmen ile Büyük ve Küçük dalyan olarak adlandırılan iki parçadan oluşan bir balık dalyanı da bulunmaktadır. *"..Ayasuluğ Kazasında âtik malları ve hüccet-i şer'iyeye ile Kadı Ali Efendi ibn Mehmed Efendiden iştirâ buyurdıkları Kadı değirmeni, kebir ve sagir ta'bir olunan dalyan-ı mâhileridir ki, vakf-ı pak-nihâdın icab ve inşâsı olmağla mahallinde sahibine intimâ' ile ma'lum ve meşhurdur."*

Vakfiye'de ayrıca Mehmed Paşa'nın oğlu Ali Bey'e ve kızı Aişe Hanım'a vakfiyenin gelirlerinden yıllık 50000'er para nakit bırakmış olduğunu görüyoruz. Bilindiği üzere Osmanlı devlet adamları ve kul kökenli diğer askerî unsurların vefat ettiklerinde sahip oldukları mal ve zenginliğin mîrî adına müsadere edildiği ve bu görevlilerin geride kalan eş ve çocuklarının maddi açıdan bazen kötü duruma düştüklerine yazımızın başlarında değinmiştik. Bu yüzden Mehmed Paşa'nın çocuklarına vakıf gelirlerinden belli miktarda nakit para ayırmış olması şaşırtıcı değildir. Bu bir babanın çocuklarının geleceğini düşündüğünü gösteren bir örnektir.

Bunun dışında vakıf gelirlerinden nefis-i Mısır'da Tuluniye'deki mevlevihânedeki imam, şeyh, mesnevihân, duahân ve nazıra, Şeyh Muhammed Ebu'l- Ceyş Zaviyesi'ndeki imam, müezzîn, şeyh, mektep muallimi, duahân ve farraşa belirli miktarlarda para ayrılmıştı. Vakıf mütevellisi günde 20 paradan yılda

²⁹ Serap Yılmaz, "Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın Yeri (XVII-XIX. Yüzyıllar)" *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirileri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s. 203-204.

7200 para, katip, günde 15 para'dan yılda 5400 para, şahit³⁰ yılda 1800 para, iki cabi günde 10 paradan yılda 3600 para alacaktı. Bunun dışında inşa edilen camilerde yakılan mumlar, bu mumları nakl için taşıma ücretleri, mum yapmak ve kandillerde kullanılmak için satın alınacak zeytinyağlarına, Kur'ân- Kerim hatmedecek duahânlara, câbî, imam, müezzin, bevvâb gibi görevlilere de vakıf gelirlerinden para ayrılmıştı. Her yıl Kudüs'e 352 Mısır batmanı balmumu satın alınıp gönderilecekti. Bender Reşid'deki Burhaniye Zaviyesi, Mısır'daki Şeyh Muhammed Hanefî Zaviyesi, Reşid'deki vekale, Süveys'deki cami', Reşid'deki mescit, Beyt-i Cibril, Ulukışla, ve Sakız'daki camiler, Kuşadası'ndaki han için yine vakıf gelirlerinden çeşitli harcama kalemleri belirtilmiştir.

Vakfiye'nin Değerlendirilmesi

Peki bu liste bize ne anlatmaktadır? Öncelikle karşımızda vezir-i azâmlık ve kaptan-ı deryâlık görevlerinde bulunmuş, Osmanlı ticaretini, ticaret yollarını ve bölgelerin ticari potansiyellerini çok iyi bilen tecrübeli bir devlet adamının bu bilgisi ile belirlemiş olduğu bazı üslerde yaptırdığı çeşitli bina ve yatırımlar bulunmaktadır. Mehmed Paşa hem kara yolu hem de deniz yolu ile bu ticari ağa bağlanmak düşüncesindedir.

İstanbul'u kara yoluyla Anadolu'nun kervan kentlerine bağlayan üç önemli yol bulunmaktaydı. Faroqhi bu yolları şu şekilde tarif eder: *Bunların en tanınmış İstanbul'u Halep ve Şam'a bağlayan yoldu. Mekke'ye hacca giden İstanbul ve Anadolu Müslümanlarının çoğu bu yolu kullanırdı. Orta Anadolu bozkırının çevresinden dolaşan yolun başlıca durak noktaları Akşehir ve Konya idi. Sonra Toros Dağları geçiliyor ve yol sıcak Çukurova'ya giriyordu. Buradaki konaklama noktası Adana idi. Buradan sonra kervanlar Akdeniz yakınından, Karanlık Kapu geçidinden geçer, sonra doğuya, İmparatorluğun en önemli ticaret merkezlerinden Halep'e doğru yönelirlerdi*³¹. İşte bu kara yolu üzerinde bulunan ve vakfiyede yer

³⁰ Diyar-ı Mısıriyye ıstılahı üzere Şahid ki Rûm'da Nükteci/Noktacı (?) didikleri bir kimesne vakf-ı mezbureye şahid nasbolunup ol dahi müteveli ve sair erbâb-ı vezayifin ahvâlini zabt ile mukayyed ve dahil ve hariçde ve hizmetlerine müdavemetde hareketlerin daimâ tefekkür idüp senevi bin sekiz yüz para ala”

³¹ Faroqhi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde. Editör Halil İnalçık-Donald Quataert. Cilt 2,

alan Maraş, Ulukışla, Halep ve Kudüs şehirleri, Paşa'nın belirlediği ve imar faaliyetlerinde bulunduğu önemli merkezlerdi. Ulukışla ve Maraş sonrasında Adana ve Antep güzergâhında Arap coğrafyası başlıyordu. Bu iki şehir Anadolu ve Arap toprakları arasında birer geçiş noktası idiler. Öte yandan bu iki yerleşim biriminden birisi Paşa'nın doğup büyüdüğü, kökenlerinin olduğu bir yer de olabilir. Karagümrük semtinde yetiştiğine dair elimizde bilgiler bulunan Mehmed Paşa'nın daha önceki ataları hakkında bilgi sahibi değilsek de Anadolu'dan olduklarını biliyoruz. Belki de Ulukışla veya Maraş, atalarının ya da bazı akrabalarının bulunduğu şehirlerdi.

Akdeniz'de ise birbirine oldukça yakın topraklara sürtünmeden dolaşmak mümkün değildir. Ve ayrıca güçlü deniz yollarının güzergâhı üzerinde bulunan adalar büyük ilişkilere katılmaktadırlar³². Deniz seyrüseferlerini kıyı bölgelerinin coğrafyası düzenlemektedir. Bir Osmanlı vezir-i azâm'ının İstanbul-Mısır arasında süregelen ticaret ve diğer faaliyetlerde payı olacaksa bu iki merkez arasında mutlaka bazı duraklara ihtiyaç duyacağı kesindir. Bu duraklar da vakfiyede Çanakkale, Sakız ve Kuşadası olarak belirlenmiştir.

Bu üslerin İmparatorluğun başkenti için planlanan mal akışı için olduğuna şüphe yoktur. İstanbul'un muazzam bir tüketim alanı olduğunu biliyoruz. 1581 Martında, Mısır'dan gelen buğday yüklü sekiz gemi onun ancak bir günlük ihtiyacını karşılayabilmişlerdi. 1660-1661, 1672-1673 yıllarına ait bazı rakamlar onun bu iştahı hakkında konuşmaktadır. Kent günde 300-500 ton buğday tüketmekte, bu tüketim 133 fırına iş sağlamaktadır. Yılda aşağı yukarı 200.000 sığır tüketilmektedir ki bunun 35.000'i pastırma yapımında kullanılmaktadır. Hemen hemen 4 milyon koyun ve 3 milyon kuzu yenilmektedir. Bunların üstüne fiçılarla bal, şeker, pirinç, çuval veya torbalarla peynir, havyar ve denizden getirilen 12.904 kantar erimiş tereyağı (7.000 ton kadar) sarf edilmektedir. Bu sayıları verdikten sonra Braudel; *kuşkusuz İstanbul, imparatorluğun muazzam kaynaklarından ölçüsüz bir şekilde beslenmekte ve bu işi titiz, otoriter ve ekonomiyi yönlendirici bir hükümet tarafından örgütlenen bir sistem dahilinde yapmaktadır* diye yazmaktadır³³. Raymond'a göre ise Mısır'ın örgütlenmesi daha karışık ve önemlidir. Mısır'ın idarî yapısı, Osmanlıların mevcut eyalet kurumları ile Memlûk döneminden devralınmış kurumların bir biçimde

1600-1914. Çev., Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul, Eren Yayınevi, 2004, s.612.

³² Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Eren Yayınları 2 cilt, 1989, s.57,91

³³ Braudel, *A.g.e.*, s.233-234.

yeniden düzenlenmeleriyle oluşmuştu. Paşa unvanı taşıyan valiler vezir rütbesindeydiler ve içlerinden pek çoğu Mısır'a vali olmadan önce ya vezir-i azamdı ya da sonradan bu göreve atanırlardı. Ayrıca büyük bir kısmının padişahlara akrabalık bağları vardı³⁴.

Mehmed Paşa'nın bu organizasyonu iyi bilmemesi, Akdeniz'deki deniz yolları hakkında-hele ki zamanında kaptan-ı deryalık yapmış bir kişinin- bilgisinin olmaması ve özellikle Mısır'ın Osmanlı Devleti için ekonomik değerini görmemiş olması düşünülemez. Yine Yılmaz'a göre; Kuşadası liman ve çevresini temlik olarak tasarruf eden Cerrâh Mehmed Paşa'nın (öl. 1604) Eğri Seferinde zahire satın alınması işlerinde görevlendirilmesi ve 1617'de aynı temliğe sahip olan Öküz Mehmed Paşa'nın bilinen ilk görevinin Saray'da iç kiler kethüdası olması (1606 yılı öncesi), bu paşaların ticaret dünyasına hiç de yabancı olmadıklarını gösteren örneklerdir³⁵.

Osmanlı Devleti için değil ama Venedik ve Mısır arasındaki ticaret ile ilgili olarak Braudel ticaret yollarının uzaklığı ile ilgili olarak *"Yeni ticaret yollarına göre daha kısa ve yüzyıllardan beri bilinen güzergâhlar üzerinde çok sayıda aracı ile birbirine bağlanmış olan Akdeniz ticareti, rastlantılara daha az maruz kalmaktadır. Venedik için riziko, yalnızca Mısır yolculuğundan ibarettir ve zaten bu da Doğu ile Batı arasındaki muazzam farkın sağladığı büyük kârlar sayesinde kapatılmaktadır"* diye yazar³⁶. Braudel bu konuda bazı sayılar da vermektedir: Hindlerde, Uzakdoğu'da, üretimde 1-2 gr gümüş eden bir kilo karabiber, Mehmed Paşa'nın da oldukça büyük yatırımlarının bulunduğu İskenderiye'ye geldiğinde fiyatı 10-14 gr'a ulaşabilmekteydi. Uzak mesafe ticareti kesinlikle aşırı kârlar yaratmaktadır³⁷. Cibuti ve Yemen arasındaki aşılması güç Babülmendep boğazı her yıl yüz kadar gemi ve uzun kayığın geçişine tanık olmaktadır. Bu tekneler güneye Mısır pirinç ve baklagilleri, Kahireli tüccarların Süveyş'teki ambarlarında depolanan Avrupa mallarını taşımaktadırlar. Ve her halde padişahın hesabına seyreden 7 veya 8 tekne (krali denen tekne de bunların arasındadır) her yıl 400.000 guruş ve 50.000 altın sekineyi Moka ve Aden'e götürmektedir. Bu arada Halep'ten Süveyş'e giden ve Mekke'ye geçen bir kervan, aşağı yukarı aynı miktarda parayı karadan

³⁴ Raymond , A.g.e.,s.21-23.

³⁵ Serap Yılmaz, A.g.e., s.204.

³⁶ Braudel, A.g.e., s 368.

³⁷ Braudel, Fernand. *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, Gece Yayınları,1993c. II, s.573.

götürmektedir. Bu mübadelenin ters yöndeki motoru giderek Güney Arabistan kahvesi olmaktadır. Moka bu işin merkezidir. Kahveye geleneksel olarak karanfil, karabiber, zencefil veya hindistancevizi eşlik etmektedir³⁸. Vakfedilen gayrimenkullerin çoğunluğu dükkândır. Ayrıca Süveyş, Kudüs, Ulukışla ve Kuşadası'nda birer han yaptırmıştır. Bölgede geçerli olan ticari faaliyetlerden yararlanmak amacıyla olduğunu düşündüğümüz bu yapılara ek olarak Mısır'da su dağıtım ve satışı faaliyeti de görülmektedir. Kahire'nin su gereksinimi yetkili makamların doğrudan müdahalesine hiç yer bırakmayan bir sistemle sağlanıyordu. Loncalar halinde örgütlenmiş ve paraları tüketiciler tarafından ödenen sakarların taşıdığı su, çoğunlukla vakıflar tarafından finanse edilen sebillerde depolanıyordu. Nil kenarındaki su noktalarıyla kent arasında gidip gelen sakaların sayısı bilinmiyor. Evliya Çelebi 1660'a doğru 11.900 saka olduğunu tahmin etmektedir. Kahire'nin içme suyu ikmalinin örgütlenmesinde, daha sonra dağıtılacak suyu depolamaya yarayan sebillerin çok önemli bir işlevi vardı. Raymond bu yapıları oldukça iyi tarif etmiştir: *Genelde mütevazı, bazıları ise görkemli olan bu anıtlar, kent yerleşim alanına dağıtılmışlardı. Mimari tipleri ve boyutları çok çeşitli de olsa, sebiller belirli bir biçimde düzenlenmişlerdi: Yeraltında sokak düzeyindeki deliklerden içine su boşaltılan ve hacmi 200 m³'e kadar çıkabilen bir depo, sokak hizasında aralarında su dağıtımı yapılan ve içeriye ışık girmesini sağlayan parmaklılarla çevrili bir oda. Dışarıdaki musluklar da gelip geçenlerin susuzluklarını gidermeye yarıyordu. Birçok çeşmenin bir de üst katı olur, buraya kurulan mektepte, bir muallim semt çocuklarına okuma yazma öğretirdi. Bu tür çeşmeleri yaptıranlar vakıf içersinden bunların bakımları için gelir de ayırırlardı*³⁹. Yine bu dönemde giderek artan bir şekilde tüketilmeye başlayan kahve için de bazı mekânlar vakıf çatısı altında toplanmıştı. İstanbul Karagümrük, Çatalca, Çanakkale Sultaniye, Ulukışla, Süveyş ve Eski Mısır'da Mehmed Paşa'nın vakfına gelir olarak kayıtlı kahvehaneler bulunmaktadır. Yine Mısır'da yerel tarım ürünlerinin ki bu ürünlerin başında çok kârlı olan pirinç ziraati gelmektedir, yapılacağı bazı arazilerin de vakfiye de mülk olarak kaydedildiği görülmektedir.

³⁸ Braudel, A.g.e., c. III, s.412.

³⁹ Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. Çev., Ali Berktaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.106-108. Raymond Kahire'de bu türden 308 adet su deposu saptadığını belirtir.

İkinci olarak bir devlet görevlisinin yarattığı sistem ile inşa ettirdiği dinî yapılardaki bazı görevlilere nasıl istihdâm yaratmış olduğunu fark ediyoruz. 17. yüzyıl'da Osmanlı vezirlerinin ulemâ ve küttâb ile olan bağıını gösteren sayısız diğer örnekte olduğu gibi bu vakfiye de bu birliğin bir kanıtı olarak ele alınmalıdır. Vakfiyenin altında şahitler kısmında (şuhûdü'l-hâl) isimleri bulunan kişilerin pek çoğu bu yüzden ulemâ ve küttâbdandır. İki eski Rumeli kazaskeri, bir eski Anadolu kazaskeri, eski Tunus kadılarında bir kişi, bir müverrih, dönemin reisü'l-küttâb ve defter-i hakânî emini, tezkireci, vakıf kethüdası, Halep müderrislerinden bir kişi, Serçavuşân-ı dergâh-ı âlî ve şehremini bu şahitlerden bazılarıdır.

Defterin sonunda vakfiye ile ilgili üç adet kayıt bulunmaktadır. Bu kayıtlar vakfiyeden sonra oluşturulmuş mahkeme kayıtlarıdır ve vakfiyenin sonuna yapıştirilmiş bir halde bulunmaktadır. Bunlardan ilki vakfa gelir olarak kayıtlı gümrük ve tevabi mahsulünden elde edilen meblağların bazı cami ve mescitlerin görevlilerine görevleri karşılığı verildiğini belirterek başlar. Öşür, örfi vergiler, resm-i kantar, resm-i gümrük ve ispenç gibi vergiler cezirede vakıf mütevellisi tarafından toplanıyordu ve bunun için kendisine Hicri 1073/Miladi 1662-1663 yılında bir berat verilmişti. Bu berat H.1113 Zilhiccesinde/Nisan Mayıs 1702'de yenilenmişti ve Haslar kalemine kaydedilmişti. Kefe kalemi defterlerinden Aydın, Sığla ve Menteşe sancakları damga-i bogasi ve tevabihu mukataası emini Hacı Abdullah ve Derviş Mehmed adlı görevliler ile vakıf mütevellisi arasında bogasiden alınan verginin kim tarafından toplanacağı hususunda anlaşmazlık çıkmış ve durum İstanbul'a bildirilmişti. İlk belge bununla ilgiliydi.

İkinci belge vakıf mütevellisi Ali tarafından defterdar'a sunulan bir arzdır. Vakfın Kuşadası'nda topladığı Kuşadası kantar vergisi gelirine, Aydın, Saruhan ve Sığla sancaklarının damga-i bogasi mukataası gelirlerini toplayanlar tarafından müdahale edildiğine yöneliktir. Bu belgeden vakfın Kuşadası'na ait bölümünün H.1027/M. 1617-1618 tarihinde Mehmed Paşa tarafından oluşturulduğu, mülknâme-i hümayûn alındığı ve toplanan gelirlerle Kuşadası kalesi neferatının 2 yük 83 bin (283.000) akçe ulufeleri ile cami ve mescitlerde görevli kişilere ödeme yapıldığını öğreniyoruz. Vakfın mütevellisi topladıkları Kuşadası kantar vergisinin defterhâneye kaydolunmasını istemektedir.

En son belge ise Zaim Ahmed tarafından verilen başka bir arzdır. Deftere yapıştirilmiş halde bulunan bu arzın vakıfla ne tür bir ilgisinin olduğunu çıkaramadık. Zaim, kendisinde olan ve Rumili kadıaskeri aracılığıyla aldığı bir

hüccetten bahsediyor ve bu hüccetin gerçek olup olmadığının araştırılmasını istiyordu. Derkenarında defterhaneden alındığı iddia olunan bu hüccetin gerçek olmadığı notu düşülmüştü. Ancak bu hüccetin vakfiye ile ne ilgisi olduğunu çözemedik. Çünkü belgede vakfın herhangi bir akarından bahs olunmamaktadır.

Vakıfların dinî nitelikli kurumlar olsalar bile bazen değişen malî koşullar sonucu vakıf olarak kalamadıklarını, hukukî davalara konu olabildiklerini veya çeşitli nedenlerle gelir kaybına uğrama ihtimallerinin ortaya çıkabileceğini gösteren yukarıdaki ilk iki belge Mehmed Paşa vakfının Kuşadası'ndaki durumunu göstermektedir. Vakfa ait mülklerin sonradan ne gibi değişiklikler geçirdiğini bilmiyoruz. Özellikle bugün Türkiye sınırları dışında kalan coğrafyalarda vakfiyeye dâhil olan gelir kaynaklarının ya da inşa edilmiş olan yapıların ne halde oldukları, zaman içinde durumlarında bir değişiklik olup olmadığı ya da başka bir tasarruf biçimine dönüşüp dönüşmedikleri çok çeşitli başka resmî kurumların birlikte çalışarak belirleyebilecekleri bir meseledir.

17. yüzyılın başlarında bir Osmanlı vezirince vakfedilen bu gayrimenkulleri elde etmek için gereken sermayenin üst düzey Osmanlı devlet adamlarının elinde bulunduğunu gösteren bir örnek olarak bu vakfiye kuşkusuz tek değildir. Bu türden büyük girişimlerin, elinde güçlü birikimler bulunan yüksek rütbeli devlet memurlarınca başlatılması, Osmanlı Devleti'nin genel ekonomik yapısıyla da ilintilidir. Sadece devlet memurları elinde birikebilen paranın bir kısmının hayır amaçlı ve dinî bir takım kurumları meydana getirmesi bu sayede mümkün olabilmektedir. Böylelikle muhteşem yapılar inşa edilebilmiş ve çok büyük hayır organizasyonları devlet eliyle yürürlüğe sokulmuş, sosyal ve dinî bir takım görevler yerine getirilebilmiştir. Başta Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde olmak üzere Türkiye'de değişik arşivlerde bu türden, yani padişahlar, hanım sultanlar, vezirler tarafından düzenlenmiş vakfiye örneklerine rastlamak mümkündür.

EKLER

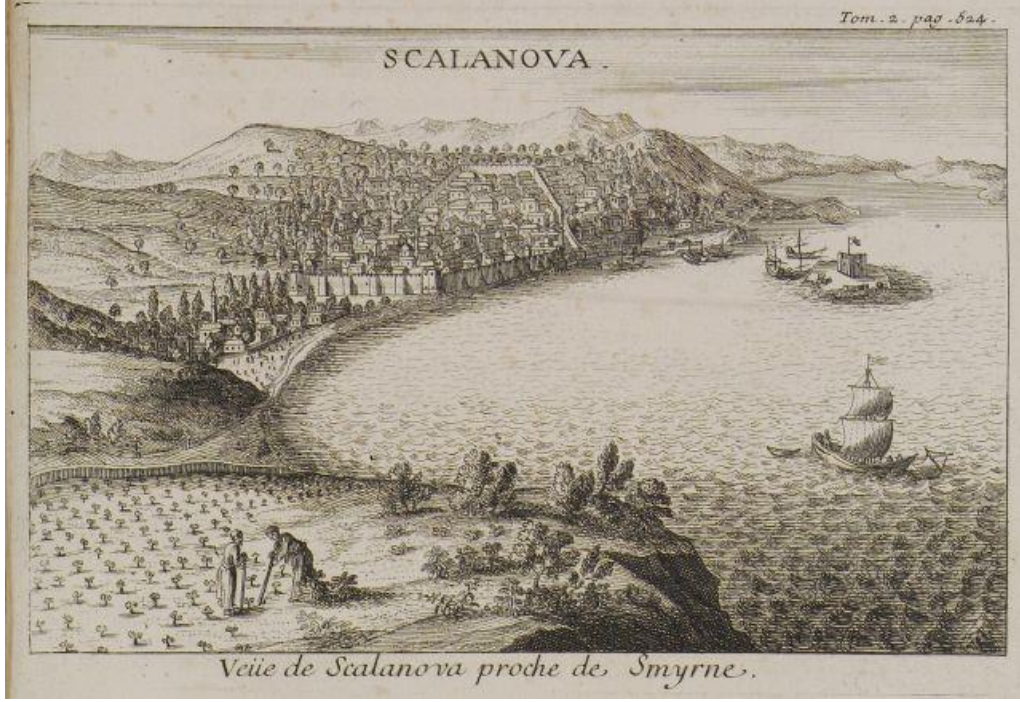
Ek 1: Vakfiyenin sonundaki H. 1073/1662-1663 tarihli belgenin transkripsiyonu

Müteveffa Öküz Mehmed Paşanın cezire-i mezburede olan vakf-ı gümrük ve tevebihu mahsulünden gelmekle her sene mütevellilerin muhasebesine mahsub ve ba'zı cevâmi' ve mesâcidler hüddâmının dahi vazifeleri gümrük-i mezbure malından virilegeldüğü ve zikr olunan Kuşadası bil'cümle tevâbi'i aşar-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiye ve resm-i kantar ve resm-i gümrük ve ispençe vesair müteveccihâtın ma'ruzi'l-kalem ve maktu'i'l-kadem tertib üzere ber-muceb-i şart vakıf mütevellisi tarafından vakf-ı külliye ma'mul bahâsı mucebince vakfiyyet üzere zabt-ı tasarruf ve vaki' olan külli ve cüz'i mahsulât ve rüsûmâtın veya da'va-i aşar-ı şer'iyye ve rüsûm-ı gümrük ve rüsûm-ı kantar ve ispençe için ahz ve kabz idüb üzere yetmiş üç senesinde berat verildiği der-kâr ve yüzonüç zilhiccesinin.... gününde müceddeden berat verildiği dahi haslar mukataası kaleminde mukayyed olub ve Kefe kalemi defterlerinden dahi görülürken Aydın ve Sığla ve Menteşe Sancakları'nda tamga-i bogasi ve tevebihu mukataası emini Hacı Abdullah ve Derviş Mehmed nâm kimesneler mukaddemen resm-i kantar hususu için arzuhal-i sultani idüb emr-i şerif virildükde, Kuşadası'nın sağ resm-i kantarı ve rüsûmatı için mahsusan emr-i şerif verildiği dahi der-kâr olunmuştur. Zikr olunan hazretleri Kuşadası bil'cümle aşar-ı şer'iyye ve rüsûm-ı örfiye ve resm-i kantar ve resm-i gümrük ve ispençe vesair müteveccihâtı virilen mülknâme-i hümayûn mucebince müşarü'n-ileyhe temlik olunduk da taraf-ı mîrî'de müdahale olunmak üzere idüğü müserrah olmağla yine sabıkada zapt olunageldiği üzere ada-i mezburenin resm-i kantarı meşruiyet üzere taraf-ı vakıfdan zabt olunup, mukataa-i mezbure eminleri tarafından müdahale olunmamak üzere vakfiye-i mumâ-ileyhe dahi şer'iyyesi dahi defterhâne-i âmire'ye kayd ve vech-i meşrûh üzere emri berat olunmak bâbında fermân-ı âlileri buyrulub, fermân devletlü sultanım hazretlerininindir.

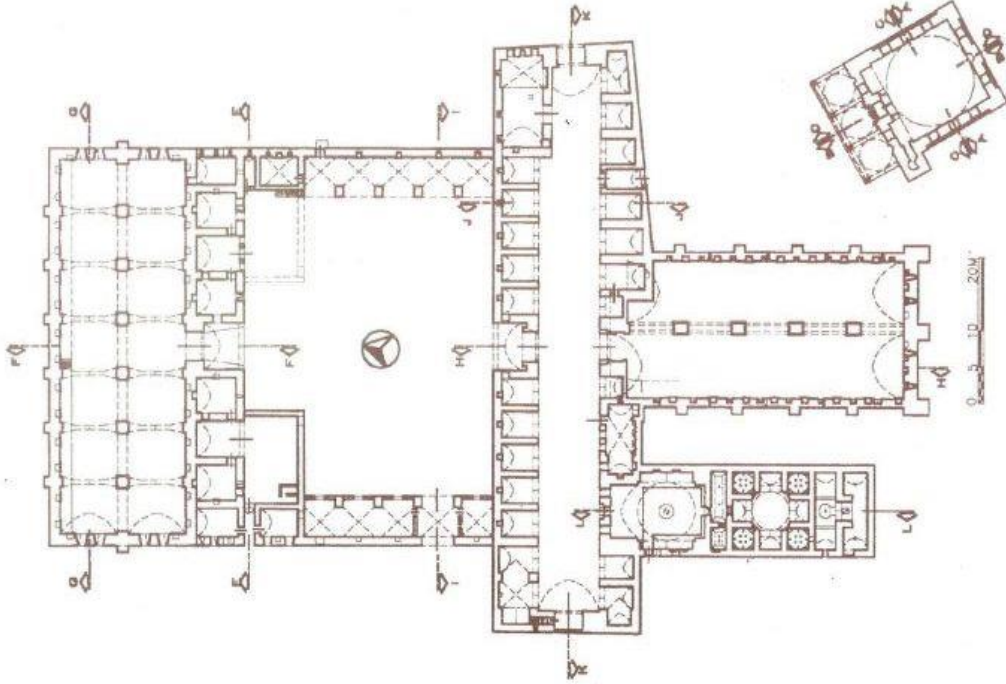
Ek 2: Yukarıdaki fotoğraf Kuşadası'ndaki Öküz Mehmed Paşa vakfı içinde yer alan kervansaray'a aittir. Kuşadası'nın günümüzdeki limanı da bugün aynı yerdedir. Eski ve yeni resimler için bkz.

<https://www.google.com/search?q=ku%C5%9Fadas%C4%B1+%C3%B6k%C3%BCz+mehmet+pa%C5%9Fa+kervansaray%C4%B1&espv=2&biw=1280&bih=923&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwiz0vzK25LNAhVHUBQKHdZXD1YQsAQIGw#imgrc=DiWG3TREYz3egM%3A>

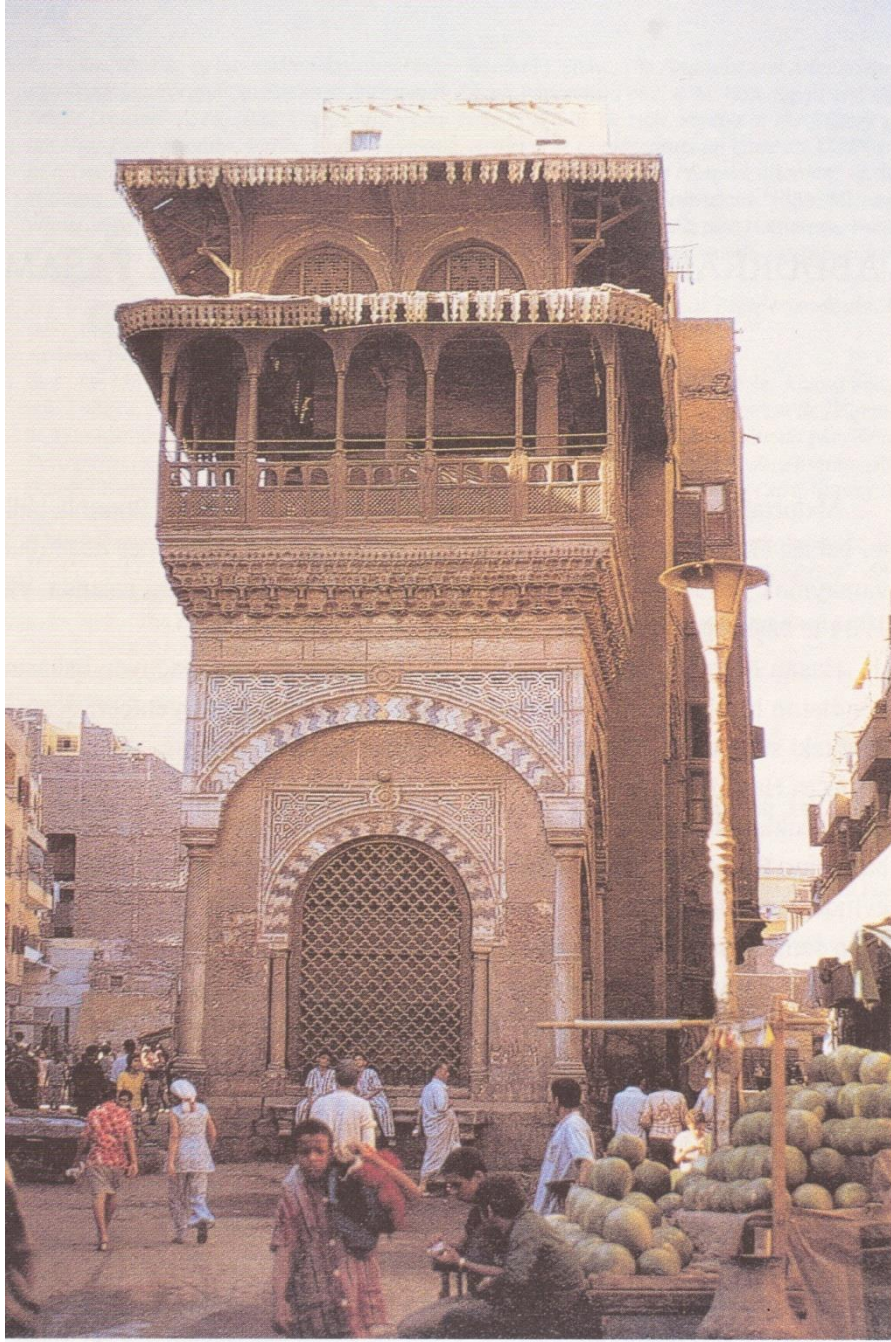

Ek 3: Yukarıdaki gravür Fransız botanikçi-gezgin Joseph Pitton de Tournefort'un 1702'lerde çizdiği Kuşadası gravürüdür. Bkz.

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vali_de_Scalanova_proche_de_smyrne_\(Relation_d_un_voyage_du_Levant\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vali_de_Scalanova_proche_de_smyrne_(Relation_d_un_voyage_du_Levant).jpg)

Ek 4: Öküz Mehmed Paşa'nın Ulukışla'da bina eylediği menzil ve planı. Bkz. <http://www.trenulukislasi.com/?pnum=29&pt=%C3%96k%C3%BCz+Mehmet+Pa%C5%9Fa+ve+Uluk%C4%B1%C5%9Fla>

Ek 5: Kahire’de 18. yy başlarında Abdurrahman Kethüda tarafından inşa ettirilen Beyne’l-Kasreyn Çeşmesi. Raymond *Yeniçerilerin Kahiresi. Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. Çeviren: Alp Tümerkin İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.48. Kahire’de Osmanlı devlet görevlileri tarafından inşa ettirilmiş pek çok yapı bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Öküz Mehmed Paşa Vakfı Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Vakf-ı Cedit kataloğu No: yeni 18, eski 2182/2228.

Ak, Mahmut. “Mehmed Paşa (Damad)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 23, 2003, s. 504-505.

Akyılmaz, Sevgi Gül. Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Sa. 1-2, 2008, s. 389-420.

Braudel, Fernand. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*. Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Eren Yayınları 2 cilt, 1989.

Braudel, Fernand. *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*. Türkçesi: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: Gece Yayınları, 3 cilt, 1993.

Cezar, Mustafa. “Türk Tarihinde Kervansaray”. *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) kongreye sunulan bildiriler* içinde. Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara, 1981, c. 2, s. 931-940.

Çizakça, Murat. “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, *Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması Sonuç Raporları* içinde, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2005.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Öküz Mehmed Paşa Külliyesi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, c. 34, 2007, s. 26-27.

Danişmend, İsmail Hami. *İzâhlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.

Emecen, Feridun M. *Fetih ve Kıyamet 1453*. Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

Ersoy, İnci Kuyulu. “Kuşadası Öküz Mehmet Paşa Kervansarayının Tarihlendirilmesi ve Bazı Mimari Ayrıntılarının Değerlendirilmesi” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirileri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s.179-185.

Evliyâ Çelebi. *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*. Hazırlayanlar Y. Dağlı, S.A. Kahraman, R. Dankoff İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, c. 9, 2005.

Gültekin, R. Eser. *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

Güreşsever, Gönül. *Anadolu’da Osmanlı Kervansaraylarının Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1975.

İmber, Colin. *Şeriatın Kanunu. Ebussuud ve Osmanlı’da İslâmi Hukuk*. Çeviren: Murteza Bedir. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2004.

Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5 cilt, 1996.

Mustafa Naîmâ Efendi. *Naîmâ Tarihi*. Çev: Zuhuri Danışman, c. 2, İstanbul, 1968.

Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam. Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. Çeviren: Elif Kılıç, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Faroqhi, Suraiya. “Krizler ve Değişim 1590-1699”, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* içinde. Editör Halil İnalçık-Donald Quataert. Cilt 2, 1600-1914. Çeviren: Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul: Eren Yayınevi, 2004.

Kritovulos. *İstanbul'un Fethi*. Türkçesi: Karolidi. Çeviriyazı ve Notlar: Muzaffer Gökman, İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.

Raymond, Andre. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. Çeviren: Ali Berktaş, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Raymond, Andre. *Yeniçerilerin Kahiresi. Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*. Çeviren: Alp Tümerkin İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

Tunçer, Orhan. “Kuşadası Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı”, *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı 2, Ankara, 1975, s. 123-156.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı-Enver Ziya Karal. *Osmanlı Tarihi* c. III, 2. Kısım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Von Hammer, Joseph. *Osmanlı Devleti Tarihi*. Fransızcadan Çeviren: Mehmet Atâ, Çeviren ve Özetleyen: Prof. Dr. Abdülkadir Karahan, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf,” *İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1986, s.153-154.

Yüksel, Hasan. “Vakıf-Müsadere İlişkisi. Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı” *Osmanlı Araştırmaları, The Journal Of Ottoman Studies XII*, İstanbul, 1992, s. 399-424.

Yılmaz, Serap. “Doğu Akdeniz Ticaretinde Kuşadası'nın Yeri (XVII-XIX. Yüzyıllar)” *Geçmişten Geleceğe Kuşadası Sempozyumu (23-26 Şubat 2000)* bildirileri içinde. Editör: Dr. Ayşe G. Şerifoğlu, İzmir, Meta Basım, 2001, s. 203-212.

Fotoğraf ve Gravürler için internet kaynakları

<https://www.google.com/search?q=ku%C5%9Fadas%C4%B1+%C3%B6k%C3%BCz+mehmet+pa%C5%9Fa+kervansaray%C4%B1&espv=2&biw=1280&bih=923&tbm=isch&tbou=&source=univ&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwiz0vzK25LNAhVHUBQKHdZXD1YQsAQIGw#imgrc=DiWG3TREYz3egM%3A>

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vali de Scalanova proche de smyrne \(Relation d un voyage du Levant\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vali_de_Scalanova_proche_de_smyrne_(Relation_d_un_voyage_du_Levant).jpg)

<http://www.trenlukislasi.com/?pnum=29&pt=%C3%96k%C3%BCz+Mehmet+Pa%C5%9Fa+ve+Uluk%C4%B1%C5%9Fla>